

УДК 37.013

ОБГРУНТУВАННЯ КРИТЕРІЇВ СФОРМОВАНOSTІ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

Боровик Л.В.Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

У статті досліджено особливості професійної діяльності офіцерів-прикордонників. В ході оперативно-службової діяльності офіцерам Державної прикордонної служби доводиться виконувати певні функції, які пов'язані із взаємодією з підлеглими прикордонниками. У статті показано, що кожна з цих функцій передбачає наявність у офіцерів-прикордонників психолого-педагогічної компетентності. Для дослідження рівня сформованості цієї особистісної якості у майбутніх офіцерів-прикордонників необхідним є виділення критеріїв сформованості психолого-педагогічної компетентності. У статті на підставі проведеного аналізу професійних функцій та за допомогою методу експертних оцінок проведено обґрунтування цих критеріїв. **Ключові слова:** офіцери-прикордонники, психолого-педагогічна компетентність, професійні функції, метод експертних оцінок, критерії.

Постановка проблеми. Специфічним і важливим видом національної безпеки є прикордонна безпека, яка повинна дозволяти захищати інтереси особистості, суспільства і держави у прикордонній сфері. Основні завдання в сфері прикордонної безпеки – забезпечення неотторканості державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, покладаються на Державну прикордонну службу України (ДПСУ) [1]. При цьому одним з основних напрямів діяльності прикордонного відомства є підвищення рівня довіри населення держави до правоохоронців у цілому та прикордонників зокрема, а також забезпечення належної комунікації з суспільством, активного висвітлення позитивних результатів оперативно-службової діяльності органів і підрозділів відомства в засобах масової інформації, що, в свою чергу, передбачає зміцнення засад національно-патріотичного виховання та головних чеснот прикордонників.

Інноваційні процеси в сфері діяльності силових структур обумовлюють певну психологізацію функцій діяльності офіцерського складу Державної прикордонної служби України (ДПСУ) і, відповідно, вимагають високого рівня психолого-педагогічної компетентності прикордонників, котра виступає однією з головних умов ефективності їхньої професійної діяльності.

Як свідчать проведені дослідження, рівень психологічної та педагогічної підготовленості офіцерів-прикордонників значною мірою відстає від сучасних вимог до їх професіоналізму, що обумовлює необхідність поряд з оптимізацією викладання психології та педагогіки у відповідних відомчих навчальних закладах, здійснювати серйозну психолого-педагогічну підготовку офіцерських кадрів до професійної діяльності. Виділення критеріїв і показників рівня розвитку психолого-педагогічної компетентності офіцерів органів охорони Державного кордону (ООДК) дозволить оптимізувати навчальні програми і моделювання процесу професійно-психологічної підготовки офіцерського складу ДПСУ, а також виявити напрямки вдосконалення цієї підготовки в системі підвищення кваліфікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання розвитку психолого-педагогічної компетентності є складним і водночас цікавим. Дослідженням деяких особливостей даного особистісного утворення займалося багато зарубіжних та вітчизняних вчених. Серед них, зокрема, Н. Андропова, Н. Кузьміна, Г. Костюк, В. Рибалко, Н. Чепелева, Т. Яценко, Л. Карамушка, І. Бех, В. Ягупов та інші. Слід відмітити, що професійна діяльність офіцера-прикордонника має свої особливості, пов'язані з екстремальними та особливими умовами цієї діяльності. Тому і їх психолого-педагогічна компетентність відрізняється від психолого-педагогічної компетентності інших категорій фахівців. Аналіз наукових джерел засвідчує, що вивченню психолого-педагогічної компетентності офіцерів-прикордонників, визначенню критеріїв її сформованості приділено недостатньо уваги. Це і зумовило необхідність глибокого вивчення даного питання.

Мета статті. Отже, головною метою цієї роботи є обґрунтування та виділення критеріїв сформованості психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у відповідності до особливостей їх професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. У професійній діяльності офіцера-прикордонника (як фахівця в сфері «людина-людина», «людина-соціум») поряд з традиційними функціями (організаторської, інструктивної, планування та прогнозування, прийняття рішень і постановки завдань, організації та координації спільної діяльності людей, контролю та ін. [2, с. 65]) реалізуються (або ж повинні кваліфіковано реалізуватися) наступні діяльнісно-психологічні та діяльнісно-педагогічні функції:

- психологічно обґрунтоване (раціональне та емоційне) стимулювання підлеглих прикордонників, визначальна позитивна мотивація їхньої діяльності та поведінки; організація профілактики і раціонального вирішення деструктивних міжособистісних конфліктів [3, с. 100];

- здійснення переконання, прямого і непрямого навчання та інших методів психолого-педагогічного впливу на підлеглих;

- організація профілактики або корекції негативних психічних станів підлеглих, збереження і зміцнення їхнього психологічного та фізичного здоров'я;
- здійснення науково обґрунтованого спілкування, діалогу з прикордонниками, формування морально-зрілих взаємин і загалом сприятливого позитивного клімату у колективі;
- організація психологічного, дидактичного та методичного забезпечення занять і виховних заходів, у тому числі створення ситуацій успіху підлеглих;
- організація моральної підтримки і допомоги дезадаптованим прикордонникам та молодим офіцерам; співпраця та керівництво роботою практичних психологів;
- налагодження взаємодії з місцевим населенням у прикордонній зоні, а також на лінії зіткнення, проведення роз'яснювальної, виховної та пропагандистської роботи з місцевим населенням;
- саморозвиток, самовдосконалення психолого-педагогічної підготовки офіцерів, розвиток вміння протистояти маніпуляціям підлеглих та затриманих порушників кордону.

Успішна реалізація різнобічних і, насамперед, соціально-психологічних функцій діяльності офіцера-прикордонника вимагає наявності в нього певних функціонально-психологічних, соціально-психологічних та педагогічних знань, умінь і особистісних якостей, котрі у сукупності являють собою його психолого-педагогічну компетентність.

Психолого-педагогічна компетентність – це одна з базових складових професійної компетентності офіцера органів охорони державного кордону (ООДК). Вона дозволяє найбільш кваліфіковано, оптимально здійснювати навчально-виховну роботу офіцера з підлеглими на основі реального обліку їхніх індивідуально-особистісних особливостей, так само як і обліку особливостей соціально-психологічних процесів і явищ у підлеглих підрозділах.

Розкриття структури та змісту психолого-педагогічної компетентності офіцерів-прикордонників дозволяє оптимізувати професіограму як основу програми вдосконалення психологічної та педагогічної підготовки майбутніх офіцерів до професійної діяльності. З метою розробки концепції формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників необхідним є аналіз майбутніх професійних функцій, професійних характеристик особистості та особливостей психолого-педагогічної підготовки.

У процесі виконання оперативно-службових завдань офіцеру-прикордоннику важливо, поперше, вміло підбирати підлеглих, адекватних за своїми якостями змісту та масштабу завдань, а, по-друге, чітко їх інструктувати про межі повноважень та сутність поставленої задачі. Зрозуміло, що для цього, йому потрібно знати індивідуально-психологічні особливості кожного підлеглого та вміти чітко і ясно пояснити зміст завдання та намітити шляхи його вирішення. Для виконання обох пунктів офіцер-прикордонник повинен мати певні психологічні та педагогічні знання.

Із завершенням виконання поставленого завдання офіцер-прикордонник повинен здійснити відкритий аналіз і оцінку результату для нако-

пичення позитивного досвіду та профілактики своїх помилкових дій та дій підлеглих. З психологічної та методичної точки зору на цьому етапі здійснюється аналітико-синтетична розумова діяльність, у якій важливу роль відіграє критичність і самостійність мислення, вміння адекватно оцінити ситуацію, здатність до неупередженого, об'єктивного підходу в оцінці діяльності себе і своїх підлеглих. Все це неминує вимагає від офіцера ООДК прояву певних комунікативних умінь і навичок у процесі обміну інформацією. Комунікативної активності вимагають і функції забезпечення виконання ухваленого рішення, і функція стимулювання (спрямована на активізацію мотиваційної сфери діяльності особистості). У свою чергу для виконання цих функцій потрібні відповідні особистісні якості, певні психологічні та педагогічні знання та уміння, обумовлені різноплановістю, багатогранністю і надмірністю спілкування з підлеглим прикордонним персоналом, з особами, котрі легально або нелегально перетинають кордон, з представниками прикордонних відомств суміжних держав, з місцевим населенням, а також з особами, що контролюють роботу підрозділу. Отже, психолого-педагогічна компетентність сприяє вирішенню ряду задач комунікативного спрямування, котрі виникають у ході професійної діяльності офіцерів-прикордонників.

Контроль – це ще одна з найважливіших функцій кожного офіцера ДПСУ. У процесі здійснення контролю офіцер уточнює адекватність своїх планів і рішень, з'ясовує, чи не виникли потреби у їх корекції, проводить роз'яснювальну та виховну роботу. Слід пам'ятати, що функція контролю лежить в площині психолого-педагогічної роботи, у якій рельєфно проявляються «суб'єкт-суб'єктні» взаємовідносини офіцерів-прикордонників і підлеглих. Поряд з вимогливістю, цілеспрямованістю та іншими важливими психологічними якостями офіцеру необхідний педагогічний такт та рефлексія. Контроль є особливо дієвим лише тоді, коли він виступає не тільки як спосіб збору оперативної інформації про хід виконання тих чи інших оперативно-службових завдань, але і як спосіб виявлення помилок та педагогічно правильного обґрунтування причин цих невдач.

Особам, що здійснюють керівництво людьми та колективами, особливо важливо мати певний запас відповідних знань про закономірності спілкування, міжособистісні відносини, тому що спілкування в професійній діяльності осіб у системі «людина – людина», «людина – соціальна група» (офіцер – підлеглий прикордонник, офіцер – підлеглий підрозділ) виступає складовою психолого-педагогічної компетентності, і, відповідно, складовою професійної компетентності офіцера-прикордонника.

Сучасного офіцера-прикордонника необхідно озброїти знаннями психологічних та методичних закономірностей спілкування, комунікативними вміннями, оскільки за своєю сутністю діяльність офіцера-прикордонника – є у більшості питань соціально-психологічною діяльністю. Професійна діяльність офіцера ДПСУ передбачає здійснення психолого-педагогічного впливу на підлеглих з метою спонукання їх до відповідального вико-

нання поставлених задач, їх службової активності, підтримки дисципліни. Вмінню здійснювати відповідний вплив, особливостям теорії діалогічного спілкування, і, особливо, практиці вміння вести діалог з колегами, підлеглими прикордонниками, з місцевим населенням та із затриманими, необхідно навчати. Необхідно розпочинати готувати кадри в умовах вищих навчальних військових закладів, тим більше, що психологічна та педагогічна наука дозволяє сьогодні ефективно здійснювати таке навчання.

Діяльність офіцера-прикордонника є психологічно забарвленою, а сам офіцер виступає як практичний психолог та педагог. Навіть у тих випадках, коли офіцери ООДК не мають глибоких психолого-педагогічних знань, вони інтуїтивно всіляко прагнуть спонукати людей до ефективного виконання оперативно-службових завдань, викликати в їхньому душевному світі внутрішнє спонукання – позитивну мотивацію. Крім того, офіцер-прикордонник повсякденно здійснює виховання та навчання прикордонників підлеглих підрозділів, насамперед, надаючи власний приклад громадянськості, працьовитості, високоморального ставлення до оточуючих.

Отже, проведений аналіз функцій, котрі виконує офіцер ДПСУ у ході своєї професійної діяльності, аналіз соціально-психологічних особливостей цієї діяльності дозволив, по-перше, обґрунтувати необхідність формування у майбутніх офіцерів-прикордонників психолого-педагогічної компетентності, і, по-друге, безпосередньо підійти до виділення критеріїв рівня сформованості цієї особистісної якості. Очевидним є те, що особливості розглянутих функцій офіцерів-прикордонників можна умовно об'єднати у певні групи, які в подальшому дозволять виділити критерії психолого-педагогічної підготовленості офіцерів до виконання цих функцій.

З метою об'єктивного підходу, отримання адекватної сукупності критеріїв та врахування різних поглядів на вище зазначену проблематику нами був застосований метод експертних оцінок, який є достатньо ефективним при дослідженні складних і багатокритеріальних задач.

За допомогою методів аналізу анкетних даних, комплексної оцінки компетентності, взаємних рекомендацій та оцінки узгодженості кандидатів в експерти нами було здійснено відбір членів експертної групи [4, с. 45]. До складу експертної групи ввійшли досвідчені офіцери, начальники структурних підрозділів, досвідчені психологи, педагоги та науковці в галузі психолого-педагогічних знань. Важливим моментом при формуванні експертної групи є визначення її чисельності. Для вирішення цієї задачі нами було використано формулу:

$$N_g = \frac{\phi \cdot d^2}{\Delta Q^2 \cdot (1 - \bar{\gamma})},$$

де N_g – достатня кількість експертів; $N_g \in [N_{\min}, N_{\max}]$, d – розмах індивідуальних експертних оцінок, $\bar{\gamma}$ – довірча ймовірність, ΔQ – встановлене значення абсолютної похибки для колективної оцінки експертів, ϕ – коефіцієнт, що залежить від значення довірчої ймовірності. В нашому випадку для отримання достовірних результатів роботи експертної групи виявилось

достатньо 36 експертів (при довірчій ймовірності $\bar{\gamma} = 0,95$). Для сформованої групи експертів було визначено її коефіцієнт конкордації. Він виявився досить високим ($W=0,797$), що свідчить про високий рівень узгодженості групи експертів. Доведення значущості обчисленого коефіцієнта конкордації проводилось за допомогою критерію Пірсона χ^2 , який виявився значущим на рівні $p \leq 0,01$.

Аналіз психологічної, філософської та педагогічної літератури, наукових робіт вітчизняних і зарубіжних вчених, бесід із досвідченими офіцерами-прикордонниками, психологічних особливостей їх професійної діяльності, результатів анкетування кадрових офіцерів та досвід співпраці з офіцерами-прикордонниками в межах Національної академії Державної прикордонної служби України дозволив нам виділити сукупність критеріїв сформованості психолого-педагогічної компетентності офіцерів-прикордонників. З метою доведення об'єктивності виділених критеріїв і була застосована колективна експертна оцінка. Сформованій експертній групі необхідно було визначити значущість запропонованих критеріїв рівня сформованості психолого-педагогічної компетентності офіцерів-прикордонників шляхом ранжування. Після перевірки узгодженості думки щодо поставленої задачі всередині групи експертів була розрахована статистична оцінка χ^2 . Порівняння розрахованої оцінки з її критичним значенням вказало на узгодженість думки експертів на рівні значущості $p \leq 0,05$.

Таким чином, у результаті проведеної нами дослідницької роботи та роботи експертної групи було виділено сукупність критеріїв сформованості психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивно-вчинковий, емоційно-вольовий. Кожен з них має свої особливості та завдання.

Мотиваційний критерій характеризує стійкість мотивів вибору професії офіцера-прикордонника, глибоке розуміння професійних завдань прикордонників та ступінь вболівання за справу, впевненість майбутніх офіцерів-прикордонників в особистій та суспільній значущості обраної професії; глибоке переконання у необхідності формування психолого-педагогічної компетентності у прикордонних фахівців.

Когнітивний критерій характеризує ступінь засвоєння майбутніми офіцерами-прикордонниками системи знань із психології та педагогіки, закономірностей та методів спілкування, основ конфліктології та дидактики, котрі у майбутньому дозволять якісно виконувати офіцерам-прикордонникам свої оперативно-службові обов'язки.

Діяльнісний критерій передбачає засвоєння сукупності психолого-педагогічних дій та операцій для забезпечення ефективної діяльності прикордонного підрозділу, характеризує вміння майбутнього офіцера-прикордонника психологічно та педагогічно правильно «обіграти» стандартні та нестандартні ситуації, котрі виникають у ході вирішення оперативно-службових завдань, вміння правильно визначити та пояснити підлеглим мету, засоби виконання поставлених задач, правильно оцінити результат та провести його ко-

рекцію, характеризує поведінку офіцера під час виконання ним своїх професійних обов'язків.

Рефлексивно-вчинковий критерій характеризує вміння майбутнього офіцера-прикордонника будувати «суб'єкт-суб'єктні» взаємовідносини з підлеглими, наявність педагогічного такту, вміння здійснювати психолого-педагогічний аналіз особистих вчинків та вчинків підлеглих, вміння психологічно правильно пояснити ці вчинки, зробити адекватні висновки та запобігти повторному виникненню шляхом проведення навчальної і виховної роботи, наявність рефлексії.

Емоційно-вольовий критерій характеризує емоційне ставлення майбутнього офіцера-прикордонника до своєї професійної діяльності, ступінь розвитку його вольових якостей, його емоційну стійкість, вміння здійснювати самоконтроль, самоаналіз та самовдосконалюватись.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи усе вище сказане, можна стверджувати, що:

1) проведений аналіз професійної діяльності офіцера ДПСУ дозволив нам виділити ряд функцій офіцерів-прикордонників, котрі необхідно реалізовувати у ході виконання ними оперативного-службових обов'язків. Слід відмітити, що усі

ці функції потребують наявності в офіцерів-прикордонників певних педагогічних та психологічних знань і вмінь, відповідних якостей особистості, котрі є складовими їх психолого-педагогічної компетентності;

2) формування цих знань та вмінь у майбутніх офіцерів-прикордонників розпочинається під час навчання у вищому військовому навчальному закладі і вдосконалюється з досвідом протягом усієї подальшої професійної діяльності;

3) на підставі проведеного аналізу психологічних особливостей діяльності офіцера ООДК та з огляду на результати роботи експертної групи нами були виділені критерії сформованості психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Напрямки подальших досліджень. На підставі проведеного аналізу особливостей професійної діяльності офіцерів ДПСУ та виділених критеріїв сформованості психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників в подальшому ми зможемо визначати її показники та рівні сформованості, а також побудувати теоретичну модель досліджуваного особистісного утворення.

Список літератури:

1. Закон України «Про Державну прикордонну службу України» від 4 березня 2003.
2. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія управління: Навчальний посібник. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 695 с.
3. Сафін О.Д. Психологія управлінської діяльності командира: Навчальний посібник. – Хмельницький: Вид-во АПВУ, 1997. – 149 с.
4. Черепанов В.С. Экспертные оценки в педагогических исследованиях. – М.: Педагогика, 1989. – 152 с.

Боровик Л.В.

Национальная академия Государственной пограничной службы Украины
имени Богдана Хмельницкого

ОБОСНОВАНИЕ КРИТЕРИЕВ СФОРМИРОВАННОСТИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ОФИЦЕРОВ-ПОГРАНИЧНИКОВ

Аннотация

В статье исследованы особенности профессиональной деятельности офицеров-пограничников. В ходе оперативно-служебной деятельности офицеров Государственной пограничной службы приходится выполнять определенные функции, связанные с взаимодействием с подчиненными пограничниками. В статье показано, что каждая из этих функций предполагает наличие у офицеров-пограничников психолого-педагогической компетентности. Для исследования уровня сформированности этой личностного качества у будущих офицеров-пограничников необходимо выделение критериев сформированности психолого-педагогической компетентности. В статье на основании проведенного анализа профессиональных функций и с помощью метода экспертных оценок проведено обоснование этих критериев. **Ключевые слова:** офицеры-пограничники, психолого-педагогическая компетентность, профессиональные функции, метод экспертных оценок, критерии.

Borovyk L.V.

National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
named after Bogdan Khmelnytsky

RATIONALE CRITERIA FORMATION OF PSYCHO-PEDAGOGICAL COMPETENCE OF THE FUTURE BORDER-GUARD OFFICERS

Summary

In the article the features of professional activity of border-guard officers were investigated. In the course of their operational duties, officers of the State Border Guard Service have to perform certain functions related to the interaction with subordinate border guards. The article shows that each of these functions involves the presence of border-guard officers psychological and pedagogical competence. To study the level of formation of this personal quality in future border-guard officers, it is necessary to allocate criteria for the formation of psychological and pedagogical competence. In the article, based on the analysis of professional functions and using the method of expert assessments, the reasons for these criteria have been substantiated.

Keywords: border-guard officers, psychological and pedagogical competence, professional functions, method of expert assessments, criteria.